

UDK: 614(497.5)"192"
791.43:614>(497.5)"192"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 21. 1. 2009.
Prihvaćeno: 25. 10. 2009.

Zdravstveno prosvjeđivanje filmom ranih 1920-ih u Hrvatskoj

ŽELJKO DUGAC

Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad se bavi korištenjem filma za edukaciju i zdravstveno prosvjeđivanje širokih slojeva stanovništva na području Hrvatske nakon Prvoga svjetskog rata, odnosno u razdoblju prije 1926. godine, dakle prije filmske djelatnosti Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Uz prezentiranje početnog zanimanja hrvatske medicinske zajednice za upotrebu filma u zdravstvenom prosvjeđivanju stanovništva, rad prikazuje i ulogu novoosnovanih institucija u promicanju filma, njegove nabave i distribucije kao i do sada nepoznate domaće filmove koji su se koristili u zdravstvenom prosvjeđivanju prije filmske produkcije Škole narodnog zdravlja.

Ključne riječi: zdravstveno prosvjeđivanje, Škola narodnog zdravlja u Zagrebu, obrazovni film

Uvod

Od samih početaka film se pokazao kao sredstvo koje može poticajno djelovati na ljude, stoga je posve logično da se vrlo brzo povezao uz promidžbu i edukaciju. Zdravstvena edukacija, odnosno prosvjeđivanje širokih slojeva stanovništva o bolestima, načinima zaštite i liječenja bila je jedna od osnovnih javnozdravstvenih metoda nakon Prvoga svjetskog rata, u vrijeme kada je raširenost akutnih i kroničnih zaraznih bolesti bila osobito velika. U traganju za novim i što učinkovitijim metodama zdravstvenog prosvjeđivanja film je svakako pružio najupečatljivije i najzanimljivije mogućnosti prenošenja poruke. Stoga nije čudno što se filmski medij započeo koristiti kao važno javnozdravstveno oruđe. U ovom će se radu prikazati do sada manje poznati detalji o upotrebi filma za edukaciju i zdravstveno prosvjeđivanje širokih slojeva stanovništva na području Hrvatske nakon rata, odnosno u razdoblju prije 1926. godine, dakle prije filmske djelatnosti Škole narodnog zdravlja¹ u Zagrebu bu-

¹ Danas Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

dući da je razdoblje djelatnosti foto-filmskog laboratorija Škole dobro poznato znanstvenoj javnosti.²

Uz prezentiranje početnog zanimanja hrvatske medicinske zajednice za upotrebu film u zdravstvenom prosvjećivanju stanovništva, rad će prikazati i ulogu novoosnovanih institucija u promicanju filma, njegove nabave i distribucije, kao i do sada nepoznate domaće filmove koji su se koristili u zdravstvenom prosvjećivanju prije filmske produkcije Škole narodnog zdravlja.

U radu se koriste arhivski izvori pohranjeni u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu i Arhivi Lige naroda u Ženevi, kao i vijesti iz *Glasnika Ministarstva narodnog zdravlja* i glasnika Zbora liječnika u Zagrebu - *Liječničkog vjesnika*.³

Što o filmu i njegovoj ulozi misli medicinska zajednica

Spoj edukacije, medicine i filma postojao je i prije opsežnih javnozdravstvenih akcija koje su socijalni medicinari predvođeni Andrijom Štamparom provodili nakon Prvoga svjetskog rata. U knjizi *101 godina hrvatskog filma* Ivo Škrabalo navodi smjele inicijative koje su potekle od Izidora Kršnjavoga još 1900. godine, a vezano uz osnivanje znanstveno-umjetničkog kazališta Uranija za populariziranje umjetnosti i znanosti gdje bi se održala razna predavanja ilustrirana *skioptikon-slikama*. Kršnjavi je smatrao da bi se novi izum pokretnih slika mogao usmjeriti prema prosvjećivanju, a ne zabavi.⁴ Iz istraživanja Duška Kečkemeta o počecima kinematografije u Dalmaciji vidljivo je da krajem prvog desetljeća XX. stoljeća na repertoarima tada osnovanih stalnih kinematografa dominiraju dokumentarni filmovi, često s različitim medicinskim temama. Primjerice, u Dalmaciji je tada bilo registrirano preko 500 dokumentarnih filmova. U razdoblju od 1907. pa do 1911. javno su se prikazivali filmovi medicinske tematike pod nazivom: *Kinematografija želuca (Rendgenske zrake)*, *Posjet Pasteurovom zavodu u Parizu*, *Znanstveni eksperimenti*, *Kirurška operacija*, *Posljedice alkohola*, *Borba za život*, *Događaji iz socijalnog života*, *U zubara*, *Drame alkoholizma*, *Dječji sanatorij u Švicarskoj*, *Krivica jedne majke*, *Žrtve alkohola*, *Za gluhoonijeme*. Posebnu je pažnju, navodi Kečkemet, izazivao film *Kinematografija mikroba* koji je predstavio impresivne mogućnosti tada

² Vidi: Vjekoslav MAJCEN, *Filmska djelatnost Škole narodnog zdravlja «Andrija Štampar» (1926-1960)*, Zagreb 1995.; Vjekoslav MAJCEN, *Obrazovni film Pregled povijesti hrvatskog obrazovnog filma*, Zagreb 2001., Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.*, Zagreb 1998.

³ Ovaj je članak proizašao iz istraživanja na projektu *Javno zdravstvo i medicina u Hrvatskoj: identitet i međunarodna suradnja u 20. stoljeću*, čiji je voditelj dr. sc. Željko Dugac, viši znanstveni suradnik pri Odsjeku za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Za financijsku pomoć pri istraživanju zahvaljujemo Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa i obitelji Dugac.

⁴ Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.*, 30.-31.

novih tehnologija budući da je bio snimljen kroz mikroskop.⁵ Škrabalo navodi kako je primjerice kinematograf *Ćirilo-Methodskih zidara* u Zagrebu projicirao filmove dokumentarnog sadržaja.⁶ Na žalost, za sada ne nalazimo podatke o filmovima medicinskog sadržaja koji su se eventualno prikazivali zagrebačkom građanstvu. Ne treba zaboraviti ipak jednu drugu činjenicu, a to je da je u Zagrebu 1912. godine započelo s radom Pučko sveučilište s ciljem širenja novog znanja iz područja umjetnosti i kulture te društvenih i prirodnih znanosti širem krugu slušateljstva i da se ono uz predavanja koristilo i različitim projekcijama,⁷ te da su u sklopu te institucije, u njezinu kasnijem radu, medicinske tema bile osobito značajne.⁸

Popularizacija znanosti, ali i socijalnog morala, polako je nalazila svoje mjesto na filmskom platnu. Stoga ne iznenađuje da se za film zainteresirala hrvatska medicinska zajednica koja je nove dosege svoje struke željela predstaviti širem gledateljstvu, a jednako tako upozoriti zajednicu na moralnu odgovornost s obzirom na filmske sadržaje. Tako se u članku pod naslovom „Suzbijanje tuberkuloze u našoj domovini“, koji je objavljen u *Liječničkom vjesniku* 1912. godine, traži nabava kinematografskih uređaja (na državni trošak) kako bi se koristili u akcijama poučavanja pučanstva o opasnostima tuberkuloze.⁹ Na sjednici Zdravstvenog odbora grada Zagreba dana 12. rujna 1913. član gradskog zdravstvenog odbora i sveučilišni profesor higijene Mihajlo Jovanović iznosi da će se u uprave kinematografa uputiti zahtjev da se povremeno u program uvrste i prikazivanja iz higijenske struke.¹⁰

Uz zanimanje za edukativnu stranu filma, naša je medicinska zajednica zaokupljena i filmom u kontekstu morala. Pojava većeg broja igranih filmova na repertoarima kinematografa izazvala je određeni otpor. Tako se u *Liječničkom vjesniku* upozorava na negativne posljedice koje filmovi izazivaju, a posebice na utjecaj igranih filmova na mladež. Taj list donosi 1914. godine vijest u kojoj se poziva na poštovanje morala u filmskim prikazivanjima, a pod naslovom „Briga za školsku mladež“, pozivajući se na berlinsko „Društvo za dječje kuhinje i dječje sklonište“ koje se zauzelo za borbu protiv „prljavština i senzacija u kinematografima“.¹¹ Godine 1916. u istom glasilu nailazimo na članke o pro-

⁵ Duško KEČKEMET, *Počeci kinematografije i filma u Dalmaciji: (1897.-1918.)*, 147.-182.

⁶ Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.*, 34.

⁷ Vjekoslav MAJCEN, *Obrazovni film Pregled povijesti hrvatskog obrazovnog filma*, 49.

⁸ Čitav niz poznatih hrvatskih liječnika držao je predavanja u Pučkom sveučilištu od njegova osnutka nadalje o različitim zdravstvenim temama često uz projekcije filmova. Primjerice, 1928. godine pozvan je bio dr. Žiga Švarc, ravnatelj dječjeg ambulatorija u Zagrebu, da održi niz predavanja o zaštiti majke i djeteta. („Godišnja skupština društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu“, *Liječnički vjesnik*, 52/1930., 197.-198.)

⁹ Kosta RADOJČIĆ, «Suzbijanje tuberkuloze u našoj domovini», *Liječnički vjesnik*, 34/1912., 371.-377.

¹⁰ „Sjednica zdravstvenog odbora grada Zagreba dne 12. rujna 1913.“, *Liječnički vjesnik*, 35/1913., 510.-511.

¹¹ Duško KEČKEMET, *Počeci kinematografije i filma u Dalmaciji: (1897-1918)*, 113.-120.; „Briga za školsku mladež“, *Liječnički vjesnik*, 36/1914., 570.

blemu tzv. raskalašene mladeži koja bez nadzora očeva, koji su na fronti, samostalno noću odlazi u kavane i zabavišta te na kinematografska prikazivanja nedoličnog sadržaja.¹² Kinematografi se ponovno navode kao jedan od razloga pokvarenosti mladeži. Ističe se kako u detektivskim i erotskim prikazivanjima u kinima mladež nalazi poticaj za zločin i prostituciju, te da kinematografi djeluju na dječju fantaziju u smislu kriminalnosti. Stoga se predlaže da se mladeži do navršene 16 godine zabrani odlazak u kino. U *Liječničkom vjesniku* nadalje se navodi potreba za posebnim kinima za školsku mladež odnosno postavljaju kina u kontekst kulturne institucije.¹³

U referatu „Zaštita djece u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“ na kongresu o socijalnoj higijeni u Parizu 1919. godine i sam Andrija Štampar ističe značajnu ulogu filma u razvoju mladog čovjeka te ujedno navodi da se mladeži ispod navršene šesnaeste godine zabrani odlazak na kinematografske predstave, osim onih koje su nadležne vlasti odobrile za mladež.¹⁴

Filmovi se prikazuju i o njima se govori

U poratnim godinama na području Kraljevine SHS dolazi do značajnih promjena u organizaciji zdravstvene službe. Novoosnovano Ministarstvo narodnog zdravlja te lokalna zdravstvena nadležstva započinju provoditi inovativni program koji se temelji na idejama dostupnosti medicine širokim slojevima stanovništva, te među osnovna načela rada postavlja zdravstveno prosvjećivanje. Bio je to proces koji se u isto vrijeme događao i u ostalim europskim zemljama i nastojao uz pomoć mjera za poboljšanje zdravstvenog i socijalnog stanja podići potonulo gospodarstvo i opći društveni napredak. Idejni vođa nove zdravstvene politike - Andrija Štampar, tada načelnik Odjela za rasnu, javnu i socijalnu higijenu Ministarstva narodnog zdravlja, provodi nove ideje i postavlja pred liječnike posve nove zadatke, dakle njihova uloga nije više bila samo u liječenju već i u sprečavanju bolesti, oni postaju i tzv. narodni učitelji, stalno prisutni u ljudskoj zajednici, a sa zadatkom zdravstvenog prosvjećivanja. U tom procesu prenošenja znanja na široke slojeve stanovništva film se javio kao idealno sredstvo, sredstvo čijoj je privlačnosti gotovo nemoguće odoljeti.¹⁵

¹² Miroslav ČAČKOVIĆ, „Čuvajmo mladež“, *Liječnički vjesnik*, 38/1916., 153.-155.

¹³ „Zaštita mladeži“, *Liječnički vjesnik*, 38/1916., 183.-185., 207.-214.

¹⁴ Andrija ŠTAMPAR, „Zaštita djece u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Liječnički vjesnik*, 41/1919., 381.-383.

¹⁵ Vidi: Željko, DUGAC, „Andrija Štampar (1888.-1958.): Resolute Fighter for Health and Social Justice“, *Of Medicine and Men. Biographies and Ideas in European Social Hygiene between the World Wars*, (ur. Iris Borowy, Anne Hardy), Frankfurt am Main 2008., 73.-101.; Željko, DUGAC, „New Public Health for a New State: Interwar Public Health in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes and the Rockefeller Foundation“, *Facing Illnesses in Troubled Times. Health in Europe in the Interwar Years*, (ur. Iris Borowy, Wolf Gruner), Frankfurt am Main 2005., 277.-304.; Andrija ŠTAMPAR, *Deset godina unapređivanja narodnog zdravlja*, Zagreb 1934.

Projekcija zdravstveno prosvjetnog filma 1920-ih.
(Ilustracija iz Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti)

Zdravstveno-prosvjetnim filmom počele su se baviti sve razine tadašnje zdravstvene administracije, od Ministarstva narodnog zdravlja do lokalnih administrativnih uprava, a jednako tako su pojedine socijalno-medicinske ustanove u sklopu zdravstvenog sustava dobile ulogu izrade, korištenja i distribucije filma. Strukovne udruge te konačno društva i udruge građana započele su se koristiti filmom kao medijem za zdravstveno prosvjećivanje šire zajednice.

Različite zdravstvene teme našle su se na filmskoj vrpici, ponajprije vezane uz tuberkulozu, tada najprošireniju kroničnu zaraznu bolest. Tako Povjerenstvo za suzbijanje tuberkuloze već 1919. godine ističe važnost uporabe kinematografskih predstava prilikom suzbijanja te opake bolesti. U *Liječničkom vjesniku* sljedeće 1920. godine prenosi se vijest o potrebi prikupljanja dobrovoljnih priloga za nabavu filmova i projekcijskih uređaja.¹⁶ Kinematografi u mjestima u kojima su postojali također dobivaju zadaću projiciranja zdravstveno-prosvjetnih filmova. Tako se iz zapisnika trgovišnog poglavarstva u Rumi iz 1921., koji je poslan u Zdravstveni odsjek u Zagrebu, može vidjeti da se raspravlja o tome kako privatni kinematografi trebaju jedanput mjesečno prikazivati poučne filmove iz higijene. Predlaže se nadalje da bi se na te filmove vodila školska djeca.¹⁷ Zdravstveno-prosvjetni filmovi su se, dakle, trebali projicirati u sklopu

¹⁶ „Program povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze“, *Liječnički vjesnik*, 41/1919., Suppl. 10., 1.-11.; „Dan čistoće“, *Liječnički vjesnik*, 42/1920., 616.

¹⁷ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond 134, Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje 1919.-1924. (dalje: HDA, ZOHSM), Opći spisi, Broj: 30993/1921., Zapisnik, 16. IX. 1921.

postojećih kinematografa i tako omogućiti što većem broju građanstva poučni sadržaj. Međutim, nabava nove opreme, spomenutih prenosivih projekcijskih uređaja dala je novi poticaj – izlazak filma iz kinodvorana i mogućnost njegove projekcije na drugim lokalitetima kao što su trgovi, vojarnje, različite ustanove i, što je osobito važno, u udaljenim seoskim krajevima.

Iz dostupne korespondencije između Sekcija za zdravstvenu propagandu Zdravstvenog odsjeka za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje¹⁸ i lokalnih zdravstvenih ustanova može se pratiti čitava mreža aktivnosti nabave, distribuiranja i prikazivanja različitih zdravstveno prosvjetnih filmova uz odgovarajuća predavanja u sklopu novoosmišljenih javnozdravstvenih akcija. Predavalo se i projiciralo uglavnom na otvorenome mnogobrojnim znatiželjnicima prilikom različitih javnih manifestacija, parada, izložbi i drugih događaja.

Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja donosi vijesti o korištenju filma u zdravstveno-prosvjetne svrhe. Tako bilježi da je 1923. godine Jugoslavenski

Predavanje na otvorenom uz projekciju zdravstveno prosvjetnog filma 1920-ih.

(Ilustracija iz Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti)

savez trezvenosti prilikom tzv. proslave trezvenosti u Dalmaciji prikazivao filmove: *U kandžama strasti* i *Decasotone*.¹⁹ Godine 1924. *Liječnički vjesnik* navodi kako je prikazan novi film Ministarstva narodnog zdravlja Čehoslovačke Republike o radu „autokolone“ na suzbijanju zaraznih bole-

¹⁸ Sekciju za zdravstvenu propagandu Zdravstvenog odsjeka za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje vodila je Vanda Novosel. Ta je sekcija bila mjesto odakle su se ranih dvadesetih vodile zdravstveno prosvjetne akcije i slali odgovarajući filmovi. Osnivanjem Instituta za socijalnu medicinu u Zagrebu 1924. godine, ta se djelatnost prebacuje na tu instituciju. Dinamika razvoja je dovela do inkorporacije instituta za Socijalnu medicinu u novoosnovanu Školu narodnog zdravlja 1926. godine. Otvorenjem nove zgrade Škole 1927. na Zelenom brijegu, današnjoj Rockefellerovoj ulici, foto-filmski laboratorij smješta se u podrum te zgrade. Preinake i rekonstrukcije zgrade u drugoj polovici XX. stoljeća, na žalost, uništile su navedeni laboratorij tako da danas od njega nema sačuvanih tragova već isključivo fotodokumentacija.

¹⁹ „Proslava trezvenosti“, *Glasnik ministarstva narodnog zdravlja*, 4/1923., 280.-281.

sti.²⁰ Iste godine *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja* izvještava nas da je uprava samostana Krka okupljenom narodu na uskrsnom bogoslužju u (tri sata ujutro!) projicirala film *Pjegavac* uz predavanje,²¹ što je svakako bio jedinstven spoj religioznog i zdravstveno-prosvjetnog doživljaja.

Liječnički vjesnik također javlja o uporabi filmova ne samo za zdravstveno prosvjeđivanje, već i za specijalnu edukaciju. Tako 1922. godine nailazimo na podatak da je Zdravstveni odsjek u Zagrebu uz pomoć Ministarstva narodnog zdravlja nabavio 17 filmova u cilju obuke medicinara i primalja iz područja primaljstva.²²

Uz vijesti koje govore o uporabi zdravstveno-prosvjetnog filma u *Glasniku Ministarstva narodnog zdravlja* se objavljuje i članak s iscrpnom analizom svrhovitosti filma u zdravstvenoj propagandi te koje kriterije zdravstveno prosvjetni film mora zadovoljavati. U njemu se ističe važnost kratkoće filma, zatim jezgrovitost, uočljivost i privlačnost. Jednako tako se film ističe kao najučinkovitije sredstvo u zdravstvenoj promidžbi, ispred predavanja, kazališta i slika. Upozorava se na nužnost da film dobije u svakidašnjem životu dolično mjesto, da mu se posveti veća pozornost i da se na njega ne gleda kao na nešto što donosi samo laku zabavu: „Film se vodio dosta dugo vremena u istoj kulturnoj rubrici kao vašar i cirkus. Ljudi su kriomice išli u bioskope i stidljivo o tome ćutali“. Članak zastupa stajalište po kojem je film umjetničko djelo te da režiser osim umjetnika mora biti i znanstvenik, mora dobro znati problematiku kojom se bavi.²³ A. Štampar u knjizi *Socijalna medicina, uz saradnju Jugoslavenskih socijalnih lekara* iz 1925. godine također ističe film kao jednu od najuspješnijih i najjačih metoda za zdravstveno poučavanje stanovništva.²⁴

U javnim glasilima također se piše o filmu. Primjerice, u časopisu za zabavu i obuku školske mladeži *Mladi Hrvat* iz 1924. godine navodi se da film vole ljudi na selu i u gradu, a isto tako prosvijećeni i neprosvijećeni ljudi.²⁵ O važnosti filma u školskom obrazovanju raspravlja se i u popularnoj reviji *Film* 1925. godine pri čemu se čitateljstvo obavještava kako je u Engleskoj, Francuskoj i SAD-u kino već uvedeno u škole budući da se smatra kako ono uvećava opseg znanja. U Zagrebu je Podmladak Društva Crvenog Križa, kako dalje piše u članku, započeo akciju kojom se kinoprojekcije žele iskoristiti u te svrhe. Tako su osnovali svojevrsnu kinosekciju te su postavili prijedlog da se osnuje savez svih društava koja se bave propagandom znanstvenih i kulturnih filmova uz pomoć kinematografa. S tim u vezi predlažu da svako društvo dostavi savezu popis svojih filmova kako bi se znalo koliko i kakvih filmova imaju trenutačno

²⁰ „Novi film ministarstva nar. zdravlja u RČS“, *Liječnički vjesnik*, 46/1924., 289.

²¹ „Zdravstvene propaganda“, *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja*, 46/1924., 787.-788.

²² „Filmovi iz oblasti primaljstva“, *Liječnički vjesnik*, 44/1922., 88.-89.

²³ T. FODOR, „Higijensko prosvjeđivanje i film“, *Glasnik ministarstva narodnog zdravlja*, 6/1925., 477.-481.

²⁴ Andrija ŠTAMPAR, *Socijalne medicina uz saradnju jugoslavenskih socijalnih lekara, prvi deo*, Zagreb 1925.

²⁵ „Nešto o kinematografu“, *Mladi Hrvat*, 1/1924., br. 1., 31.

na raspolaganju. Predlažu da taj savez u suradnji s Ministarstvom prosvjete traži financijsku pomoć te da se stvori fond za nabavu filmova, uređaja i drugih potrepština. „U vezi s time pripominjemo, da bi valjalo u većim mjestima osnivati dječje kinematografe, prikazivati poučne i zabavne filmove, a valjanim izborom prikladnih filmova popraćenih zgodnim predavanjem, da bi se što više valjalo zalaziti među narod.“ Navodi se da je Podmladak voljan prihvatiti vođenje takvog saveza jer već posjeduje veći broj filmova, ima prostorije za prikazivanje filmova, ima razgranatu propagandu u cijeloj zemlji itd.²⁶ Iz navedenog se zapaža da je Podmladak društva Crvenog Križa 1925. godine već posjedovao određeni broj zdravstveno-odgojnih filmova koje je prikazivao publici. Isti časopis 1926. godine nadalje izvještava o aktivnosti Podmlatka društva Crvenog Križa i Sociološkog društva na popularizaciji poučnog filma te njegovo udomaćivanje u zemlji.²⁷

O filmu kao važnom zdravstveno-prosvjetnom mediju govorilo su u popularnim časopisima, stručnim glasilima pa sve do tada najviše međunarodne zdravstvene organizacije - Zdravstvene organizacije Lige naroda. Pozitivna iskustva u radu s filmom na području Hrvatske prezentirali su hrvatski stručnjaci, Andrija Štampar i Berislav Borčić, koji su bili aktivni u toj važnoj organizaciji koja je davala smjernice za različite oblike javnozdravstvenog rada, između ostalog upotrebu medija u zdravstvenom prosvjećivanju. Tako su Štampar i Borčić na tematskim sastancima koje je organizirala Zdravstvena organizacija Lige naroda zagovarali upotrebu filma, poglavito u zdravstveno-prosvjetnom radu na selu.²⁸

Prvi domaći zdravstveno-prosvjetni filmovi ranih 1920-ih

Prema „Budžetu rashoda ministarstva narodnog zdravlja“ za 1920. godinu u kojem se, uz ostale novčane izdatke raspoređuju i sredstva za nabavu filmova, može se vidjeti da se već tada nabavljaju filmovi u svrhu zdravstvenog prosvjećivanja.²⁹ U dokumentima o zdravstveno-prosvjetnim predavanjima koja se organiziraju na terenu pod vodstvom Zdravstvenog odsjeka možemo naći zanimljive podatke o uporabi filmova za prosvjećivanje pučanstva u razdoblju ranih dvadesetih kada još nisu postojali filmovi proizvedeni u Institutu za socijalnu medicinu, odnosno Školi narodnog zdravlja u Zagrebu. Tako se iz dopisa koji je upućen u Zdravstveni odsjek u Zagrebu iz kotarske oblasti u Daruvaru 1921. godine može se vidjeti da se traži smještaj liječnika u Zagrebu

²⁶ „Kino u službi odgoja“, *Film*, 1/1925., br. 7-8, 2.; B. TOKIN, „Naše filmske prilike“, *Film*, 1/1925., br. 4., 2.

²⁷ „Crveni Krst i film“, *Film*, 2/1926., br. 3, 11.

²⁸ Health General, 8A/20164/3073, 8A/20827/3073, League of Nations Archives - Health Organisation, Geneva.

²⁹ *Budžet rashoda ministarstva narodnog zdravlja i ministarstva prostornih dela*, Sarajevo 1920.

kako bi dobili upute glede načina uporabe filma.³⁰ Iz kotarskog predstojništva u Novoj Gradišci poslan je dopis u Zdravstveni odsjek u rujnu 1921. godine kojim se moli popis filmova koji će biti na raspolaganju kako bi se mogao načiniti plan predavanja za zimu 1921.-1922.³¹ Posebice je zanimljiv dopis koji je poslan iz Zdravstvenog odsjeka u Zagrebu u gradsko načelstvo u Varaždinu 1922. godine i u kojem se navodi koji se filmovi šalju. Na tom popisu uz filmove o dječjoj njezi i tuberkulozi je i film pod nazivom *Brestovac*.³² Očito je bila riječ o filmu koji je bio domaće proizvodnje i predstavljao lječilište Brestovac koje je bilo smješteno na obroncima Sljemena i koje je u to doba bilo najznačajnije lječilište protiv tuberkuloze u Hrvatskoj. I dok se do sada smatralo da su zdravstveno-prosvjetni filmovi koji su se koristili prije filmske produkcije Škole narodnog zdravlja bili isključivo strani, spomen ovog filma bi mogao upućivati da to baš i nije bilo tako. Zanimljivo je spomenuti i to da se u dopisu, koji iste 1922. godine oblasni liječnik Branko Davila šalje u Zdravstveni odsjek u Zagrebu, navodi kako je održao nekoliko pučkih predavanja od kojih je 19. veljače 1922. u Paklenici održao pučko predavanje o sušici uz film *Sljeme*.³³ Naziv ovoga filma također bi mogao upućivati na to da je i navedeni film bio domaće proizvodnje.³⁴ Budući da je bio prikazan uz predavanje o sušici, očito je i on govorio o lječilištu protiv te bolesti na obroncima Sljemena te vjerojatno o općenitoj ljekovitosti svježeg zraka te potrebi izlaganja suncu i planinskoj svježini, što je u potpunosti odgovaralo tadašnjoj predodžbi o najboljem klimatsko-terapijskom tretmanu za tuberkulozne bolesnike.

I konačno, u potrazi za domaćim zdravstveno-prosvjetnim filmovima ranih 1920-ih, prije produkcije Škole narodnog zdravlja, svakako ne možemo zaobići podatke koji se vežu uz Antimalarični institut u Trogiru.³⁵ Ta poprilično nepoznata institucija, koja je započela s radom 1922. godine, a 1929. pripojila se Higijenskom zavodu u Splitu, razvila je ranih dvadesetih značajne antimalarijske akcije ne samo na području Dalmacije, već i u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Uz preglede ljudi i izradu epidemioloških baza, laboratorijske analize, davanje terapije te asanacijske mjere za uništavanje legla komaraca Institut je organizirao i jaku, kako se tada zvala, *antimalaričnu propagandu*. Prema izvješću o radu možemo zapaziti da taj institut već 1923. godine posjeduje dvoranu za predavanje s uređajem za projekcije i prijenosnim kinoaparatom. U 1923. godini provodio je zdravstveno-prosvjetne aktivnosti prikazujući dva filma o malariji. Jedan od njih potjecao je iz inozemstva, dok se za drugi navo-

³⁰ HDA, ZOHSM, Opći spisi, Broj: 5901/1921., Dopis od 26. IX. 1921.

³¹ HDA, ZOHSM, Opći spisi, Broj: 8456/1921., Dopis od 25. IX. 1921.

³² HDA, ZOHSM, Opći spisi, Broj: 9019/V-1921. 29534 s dodanom zabilježbom datiranom na svibanj 1922., Dopis od 25. X. 1921.

³³ HDA, ZOHSM, Opći spisi, Broj: 5783/1921., Izvješće od 22. II. 1922.

³⁴ Jesu li navedeni filmovi bili snimljeni u filmskom poduzeću *Jugoslavija film* koje je neposredno nakon Prvoga svjetskog rata, kako navodi V. Majcen, razvilo produkciju specijaliziranih filmova, trebaju tek istražiti povjesničari hrvatskog filma. (Vjekoslav MAJCEN, *Obrazovni film Pregled povijesti hrvatskog obrazovnog filma*, 83.-84.)

³⁵ Često se naziva i Institut za suzbijanje malarije u Trogiru.

di da je domaći. Godina kada je taj domaći film napravljen i u kojem filmskom laboratoriju ne može se utvrditi, no jasno je da se prikazivao tijekom 1923. te da je sastavljen i dovršen pod rukovodstvom samog instituta.³⁶

Zdravstveni odsjek iste 1923. godine šalje obavijest na teren kako posjeduje zdravstveno-prosvjetni film o malariji i da ga može poslati ako ga liječnici žele prikazivati uz predavanja.³⁷ Pretpostavlja se da je bila riječ o spomenutom filmu iz Antimalaričnog instituta u Trogiru.

Zaključak

Iako su istraživači povijesti obrazovnog filma u Hrvatskoj početke intenzivnije upotrebe filma u zdravstvenom prosvjećivanju vezivali uglavnom uz pojavu foto-filmskog laboratorija Instituta za socijalnu medicinu odnosno Školu narodnog zdravlja, navedena građa otkriva kako se film u zdravstveno-prosvjetne svrhe počeo koristiti i ranije. Prije Prvoga svjetskog rata prikazivali su se pojedini filmovi s medicinskim temama. Ipak, neposredno nakon rata u sklopu novopokrenutih širokih javnozdravstvenih procesa film dobiva važno mjesto koje je zauzeo i u ostalim sličnim programima koji se u to doba javljaju u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama, dakle kao medij koji se koristi u promidžbene i edukativne svrhe. Na našem su se području u to doba koristili ne samo strani zdravstveno-prosvjetni filmovi, već i oni domaće proizvodnje. Domaći filmovi bili su svakako zanimljiviji gledateljstvu jer su mogli prikazati problematiku koja je bila bliža, razumljivija i specifičnija te im se stoga davala prednost. Tu prije svega spada film Antimalaričnog instituta u Trogiru o malariji za koji postoje podaci da se koristio 1923. godine te filmovi *Brestovac* i *Sljeme* koji se godinu dana ranije navode na popisu filmova kojima raspolaže Zdravstveni odsjek u Zagrebu.

Prema provedenim istraživanjima može se utvrditi da se film kao važan mediji u osmišljenome zdravstvenom prosvjećivanju počinje koristiti ranih dvadesetih godina XX. stoljeća budući da su se tada razvile tehničke mogućnosti, prije svega nabavljeni su pokretni projekcijski uređaji te konačno nabavljeni iz inozemstva ili snimljeni u zemlji odgovarajući filmovi. U zemlji koja je nakon rata imala mnogobrojne zdravstvene probleme film je trebao poslužiti kao medij koji će intenzivno, upečatljivo i brzo djelovati na gledateljstvo. Iako su podatci o razdoblju neposredno nakon rata te prvih godina drugog desetljeća relativno oskudni, može se uočiti kako film postupno zauzima svoje mjesto u zdravstveno-prosvjetnom radu. Korespondencija između liječnika i ustanova s terena te središnje zdravstvene uprave u Zagrebu otkriva detalje o filmovima te njihovoj distribuciji. Iz naslova filmova koji Zdravstveni odsjek u Zagrebu šalje na teren može se uvidjeti da su sadržajno najviše vezani uz problematiku

³⁶ Andrija SFARČIĆ, *O malariji i njezinom suzbijanju u Dalmaciji 1923. god.*, Zagreb 1924., 11.-43.

³⁷ HDA, ZOHSM, Opći spisi, Broj: 295347/1921., s dodanom zabilježbom datiranom na veļjaču 1923. Dopis od 20. XII. 1921.

zaraznih bolesti, prije svega tuberkuloze, malarije i crijevnih zaraznih bolesti, zatim dječje njege i alkoholizma. Jednako tako se može zapaziti da filmovi postaju važna nadopuna predavanjima. Oni obogaćuju predavanja i čine ih zanimljivijim i privlačnijim za slušatelje. Nabava spomenutih prijenosnih projekcijskih uređaja omogućuje prikazivanje filmova u najudaljenijim selima. Izlaskom filmova iz kinodvorana koje su bile dostupne samo stanovnicima većih mjesta i gradova, taj medij postaje dostupan i seoskom stanovništvu. Film je kao novi medij bio iznimno popularan i impresivan, poglavito za seosko stanovništvo koje nije bilo naviknuto na takav oblik vizualnog prezentiranja te je predočeno znanje moglo primiti na jednostavan, upečatljiv i do tada neuobičajen način, što je svakako djelovalo poticajno u procesu prihvaćanja novih spoznaja.

SUMMARY

HEALTH EDUCATION BY FILM IN THE EARLY 1920s IN CROATIA

This article examines the use of film in health education of wide social segments in Croatia between the end of the First World War and 1926, the year when the film activity of the School of Public Health in Zagreb began. I discuss the early interest of the Croatian medical community in the use of film in health education, as well as the role of the newly founded social medical institutions in promotion of the film as a medium, its purchase and distribution. I review hitherto little known locally produced films that had been used in health promotion before the School of Public Health started its own production.

Key words: Health education, School of Public Health, Educational movies